

ROVARMARADVÁNY EGY RÓMAI KORI KÚTBÓL MÉNFOCSANAK–SZÉLES-FÖLDEKRŐL

INSECT REMAINS FOUND IN A ROMAN AGE WELL LOCATED IN THE LANDS OF MÉNFŐCSANAK – SZÉLES-FÖLDEK

MERKL OTTÓ¹; ILON GÁBOR²

¹ Magyar Természettudományi Múzeum Állattára, Coleoptera Gyűjtemény, 1088 Budapest, Baross u. 13. E-mail: merkl@nhmus.hu

² Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, II. sz. Regionális Iroda, 9700 Szombathely, Szófia u. 33–35. E-mail: ilon.gabor@mnm-nok.gov.hu

Abstract

At Ménfőcsanak, NW Hungary, Gábor Ilon conducted a preventive archaeological excavation between October 2009 and September 2011. Nearly eleven thousand archaeological features were recorded on an area of 277,165 m².

The most concentrated historic period incorporating cca. 90 per cent of these features was represented by the Celtic and Roman Ages. Soil samples were collected in 145 (standard M30 size) boxes for the purpose of natural scientific analyses. A preponderance of these samples came from archaeological features that could be defined as “structures”. Samples were also taken from the fillings of wells.

*Hungarian archaeological technical papers scarcely report on examples of insect remains. This report is to extraordinarily communicate particular ones (Fig. 4.) extracted with a piece of wet soil from a timbered wooden structure supported well (STR 10990: Fig. 1 and 3) dating to the Roman Age. This archaeological feature contained the remains of an ordinary earth-boring dung beetle (*Geotrupes spiniger*), more specifically particular parts of its exoskeleton (prothorax, left hardened wing, right foreleg, and specific parts of the head). This insect is quite widespread on the open platforms of the Carpathian Basin (the average altitude of the archaeological salvage site was 112.5 meters) lying at a lower altitude (under 500 meters). In addition, it was even more widespread in the period of increased grazing. This species is known to live in the manure of large ungulates (horses and cattle) mainly. It has been assumed that the remains of the once living specimen settled in the manure of animals driven to the well to imbibe.*

Kivonat

A lelőhelyen Ilon Gábor vezetésével 2009 októbere és 2011 szeptembere között folyt megelőző régészeti feltárás. Ennek során 277.165 m²-en közel tizenegyezer jelenséget dokumentáltak.

*A legintenzívebb történeti időszakot – a jelenségek kb. 90 százalékát – a kelta és a római kor jelenti. Természettudományos vizsgálatok célból 145 db M30-as ládányi talajmintát szedtek fel. Ezek többsége „építménynek” nevezhető jelenségekből származik, de a kutak betöltéséből is gyűjtöttünk mintákat. Mivel a hazai régészeti irodalomból alig ismerünk példát rovarleletekre, ezért soron kívül közlünk most egy római kori ácsolt-faszerkezetes kútból (STR 10990: **1. és 3. ábra**), vizes talajröggel kiemelt rovarmaradványt (**4. ábra**).*

*A maradványt a közönséges álganéjtűró (*Geotrupes spiniger*) külső vázának részletei – az előtor, a bal szárnyfedő, a jobb elülső láb, valamint a fej egyes darabjai – képviselik. Ez a bogárfaj a Kárpát-medence alacsonyabb (500 méter alatti) fekvésű nyílt területein (a lelőhely átlagos magassága 112,5 méter) meglehetősen gyakori, és a nagyobb mérvű legeltetés időszakaiban még gyakoribb volt. Főleg a nagytestű patások (ló és szarvasmarha) trágyájában él. Feltételezhető, hogy a kútra itatni hordott állatok trágyájában telepedett meg.*

KEYWORDS: ROMAN AGE, WELL, EARTH-BORING DUNG BEETLE (*GEOTRUPES SPINIGER*), MÉNFŐCSANAK

KULCSSZAVAK: RÓMAI KOR, KÚT, ÁLGANÉJTŰRŐ (*GEOTRUPES SPINIGER*), MÉNFŐCSANAK

A Kisalföldön, az Ős-Rába és a Holt-Marcal teraszain, Győr–Ménfőcsanak határában összefüggő, kb. 150 hektáros lelőhely-komplexum található. Ebből 1990–2006 között – az M1 autópálya építése, a 83. sz. főút korszerűsítése, a Metro, a Tesco stb. építkezések – kb. 23 hektárt tártak fel az újkőkortól a késő középkorig (Uzsoki 1987; Kovács 1997; Egry 2001, 2004, 2006; Vaday 2003, 2006; Tankó 2004, 2010; Tankó & Egry

2009; Varga 2007; Szőnyi 2003; Tomka 2003; Bartosiewicz 2009; Takács 1993, 1996).

A Széles-földeken, egy leendő bevásárlóközpont teljes területén a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat (jogutód szervezete: Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ) II. számú, szombathelyi régiója munkatársai Ilon Gábor irányításával – 2009 októbere és 2011 szeptembere között – végeztek megelőző feltárást.

1. ábra: Ménfőcsanak–Széles-földek a STR 10990 római kori kút helyzete a feltárási területen (légifotó: Rákóczi Gábor, 2011. szeptember)

Fig. 1.: Ménfőcsanak–Széles-földek site; the location of the STR 10990 Roman Age well on the archaeological excavation area (aerial photography by Gábor Rákóczi, September 2011)

Mindkét korszakban faluszerű települések több évszázados létezését konstatáltuk a Holt-Marcalba tartó kis vízfolyás mindkét teraszán.

2. ábra: Betongyűrű beemelése a kút gödrébe az emberek védelme és a víz kizárása miatt (fotó: Hatos János)

Fig. 2.: Inserting a concrete ring into the pit of the well in order to maintain security and insulate water (photograph by János Hatos)

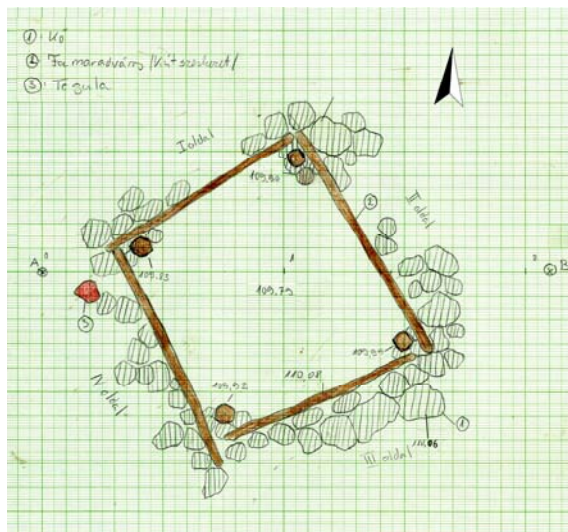
A korábbi kutatások alkalmával szinte teljesen elmaradt természettudományos vizsgálatokat pótlendő, már a feltárás megkezdése előtt elhatároztuk, hogy nagy hangsúlyt fektetünk a környezettörténeti kérdésekre. Ezért az első naptól szisztematikusan gyűjtöttük a kérdéskör későbbi tanulmányozásához szükséges alapanyagot. Ilyen célból – többek között – 145 db M30-as ládányi talajmintát is felszedtünk. Ezek többsége a hagyományosan „háznak” nevezett jelenségekből származik, de a kutak betöltéséből is gyűjtöttünk mintákat.

A leiszapolt minták feldolgozása folyamatban van. Ennek ellenére fontosnak tartjuk e publikáció közreadását, mivel a hazai régészeti irodalomból alig ismerünk példát rovarleletek közlésére. A saját praxisunkból mindössze a Pápa–hantai kora Árpád-kori faluásatásáról, egy kemence tapasztásából származik egy vincellérbogár (*Otiorhynchus ligustici*) (Ilon 1996, 300: Merkl Ottó meghatározása), illetve a Pápa–kéttornyúlaki temetőfeltárás egyik késő középkori, pártát viselő

15±2 éves hölgyének fejtetűserkéiről van (Pap & Józsa 1989) információk.

Szeretnénk azonban az archeológusok figyelmét felhívni arra, hogy a rovarok (*Insecta*) osztálya, a Föld e legnagyobb faj- és egyedszámú, de többségében kisméretű élőlénycsoportja is „megfogható” a régészeti kutatómunka során, és figyelni is érdemes rájuk.

A közlemény tárgya egy római kori ácsolt-faszerkezetes, tegula- és imbrextöredékekkel valamint kövekkel megerősített kútból¹ (STR 10990: **1. és 3. ábra**) 2011. szeptember 19-én egyelssel (!), de vizes talajröggel kiemelt² rovarmaradvány (**4. ábra**).

3. ábra 1–2: A római kori kút bontás közben és rajza (fotó: Halász Ferenc; rajz: Tóth Zoltán Ferenc)

Fig. 3/1-2.: The Roman Age well in the process of excavation and its drawing (photograph by Ferenc Halász; drawing by Ferenc Zoltán Tóth)

¹ A kút faanyagának feldolgozását Grynaeus András végzi.

² Purak János ásatási segédmunkás érdeme. Figyelmességét itt is szeretnénk megköszönni.

A maradványt a közönséges álganéjtúró (*Geotrupes spiniger*) külső vázának részletei – az előtor, a bal szárnyfedő, a jobb elülső láb, valamint a fej egyes darabjai – képviselik. Ez a bogárfaj a Kárpát-medence alacsonyabb (500 méter alatti) fekvésű nyílt területein (a lelőhely átlagos magassága 112,5 méter) meglehetősen gyakori, és a nagyobb mérvű legeltetés időszakaiban még gyakoribb volt. Főleg a nagytestű patások (főleg ló és szarvasmarha) trágyájában él, a trágyahalmok alatt üregeket ás, és az oda lehordott trágyában fejlődnek a lárvái. A trágyát éjszaka repülve keresi fel, ilyenkor fényforrások körül is megjelenhet.

A maradványok közül az ásásra módosult, kék színű elülső láb, valamint a fejpajzson túlnyúló rágók egyértelműen jelezték, hogy az álganéjtúrófélék (*Geotrupidae*), azon belül a *Geotrupes*, *Anoplotrupes* vagy *Trypocopris* genuszok egyik fajáról van szó. (A rágók a minta iszapolása és száradása után kiestek a fejtökből.) A szárnyfedőn lévő barázdák kizárták a sima szárnyfedelű tavaszi álganéjtúrót (*Trypocopris vernalis*). A többiek közül a változékony álganéjtúró (*Geotrupes mutator*) csak az ország déli területein fordul elő, ott is nagyon ritka. A hegyi álganéjtúró (*Geotrupes stercorarius*) csak 500 m feletti területeken honos.

4. ábra: A közönséges álganéjtúró (*Geotrupes spiniger*) eredeti maradványai és rekonstrukciója. Az azonosításkor döntő szerepet játszó fejpajzs a jobb felső sarokban látható (Fotórekonstrukció: Kenéz Árpád)

Fig. 4.: The original remains of the ordinary earth-boring dung beetle (*Geotrupes spiniger*) and its reconstruction. The *epicranium* that played a vital role in the identification process can be seen in the upper right corner (photo reconstruction by Árpád Kenéz)

A fennmaradó két faj, az erdei álganéjtúró (*Anoplotrupes stercorosus*) és a közönséges álganéjtúró (*Geotrupes spiniger*) között a fejpajzs alakja döntött: az előbbinél a fejpajzs két széle meghosszabbítva hegyesszöget zár be, az utóbbinál nagyjából derékszöget (a mellékelt képen látható). Az erdei álganéjtúró erdőlakó (és nem csak trágyát fogyaszt), a közönséges álganéjtúró a fátlan területek lakója, és obligát trágyafogyasztó.

A római korban a kúthoz – a rovarmaradvány tanúsága szerint – itatni bizonyosan állatokat is vittek, s ott hagyott trágyájukban telepedhetett meg az álganéjtúró. A kút felhagyását követően – hiszen amíg használták, tisztították – a trágya a kútba került annak betöltésében vas vödörfüllel, mogyoróhéjjal stb. együtt. A kút pontos kormeghatározására a feldolgozás későbbi fázisában kerül sor.

Irodalom

- BARTOSIEWICZ L. (2009): A comparison between roman period and Langobard dogs from Western Hungary. In: *Bíró Szilvia (Hrsg.) Ex officina.... Studia in honorem Dénes Gábler*. Győr, 29–42.
- EGRY M. I. (1999): Javarézkori település nyomai Ménfőcsanak határában. *Arrabona* 37 11–81.
- EGRY M. I. (2001): Beszámoló a Győr–Marcalváros-Bevásárlóközpont területén végzett megelőző régészeti feltárásokról. *Arrabona* 39 57–78.
- EGRY I. (2004): Halomsíros temető Győr–Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. Cemetery of Tumulus Culture in the territory of the Shopping-center of Győr–Ménfőcsanak. In: Ilon G. (Hrsg.) *ΜΩΜΟΣ III. Őskoros Kutatók III. Országos Összejövetelének konferenciakötete*. Halottkultusz és temetkezés. Bozsok–Szombathely 2002. október 7–9. Szombathely, 121–137.
- EGRY M. I. (2006): Előzetes beszámoló a Győr–Ménfőcsanak, Eperföldeken végzett megelőző feltáráról (2005–2006). In: *Régészeti kutatások Magyarországon*, 2006, 27–52.
- ILON G. (1996): Újabb régészeti adatok a középkori Pápa történetéhez. Neuere archäologische Daten zur Geschichte des mittelalterlichen Pápa. *Pápai Múzeumi Értesítő* 6 297–318.
- PAP I. & JÓZSA L. (1989): Ritka hajfejlődési rendellenesség (pili multigemini) és fejtetvesség késő középkori hajmaradványon. Seltene Missbildungen des Haarwachstumes (pili multigemini) und Kopfhaarläusesucht an Haarresten aus dem späten Mittelalter. *Pápai Múzeumi Értesítő* 2 195–200.
- KOVÁCS T. 1997. Das Grab von Ménfőcsanak. Ein Beitrag zu Transdanubischen Denkmälern der Vorhügelgräberzeit. In: *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa*. Festschrift für Bernhard Hänsel. Studia honoraria 1. Espelkamp, 297–301.
- SZÖNYI E. (2003): Römische Brunnen in der Kleinen Tiefebene. *Antaeus* 26 141–158.
- TAKÁCS M. (1996): A honfoglalás és korai Árpád-kori telepeltetések az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán. In: Révész L., Wolf M. (szerk.) *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Miskolc, 197–217.
- TAKÁCS M. (1993): Falusi lakóházak és egyéb építmények a Kisalföldön a 10–16. században (Kutatási eredmények és további feladatok). In: Cseri Miklós, Perger Gyula (szerk.) *A Kisalföld népi építészete* (a Győrött 1993. május 24–25-én megrendezett konferencia anyaga) Szentendre–Győr, 7–53.
- TANKÓ K. (2004): Rekonstruktion eines Laténezeitlichen grubenhauses aus Ménfőcsanak–Szeles (B 83). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 105–112.
- TANKÓ K. (2010): Late Iron Age settlement in the vicinity of Ménfőcsanak. (Road no. 83. and Bevásárlóközpont). In: Borhy L. et alii. (Eds.) *Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabó septuagesimo dedicata*. Budapest, 249–260.
- TANKÓ K. & EGRY M. I. (2009): Kelta település Győr–Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. Az 1995. és 2006. évi ásatás. In: Ilon G. (szerk.) *ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros kutatók VI. összejövetelének konferenciakötete*. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. *Proceedings of the 6th meeting for the researchers of prehistory. Raw materials and trad.* Szombathely, 2009. 401–416.
- TOMKA P. (2003): Die awarischen Brunnen in der Kleinen Tiefebene. *Antaeus* 26, 159–177.
- UZSOKI A. (1987): Ménfőcsanak. In: Kovács T. – Szabó M. – Petres É. (Eds.) *Corpus of Celtic finds in Hungary. (vol 1) Transdanubia 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 13–61.
- VADAY A. (2003): Wells excavated in the Carpathian basin during a decade. *Antaeus* 26 25–68.
- VADAY A. (2006): A ménfőcsanaki kelta temető kronológiai modellje. *Arrabona* 44/1 597–610.
- VARGA K. (2007): Előzetes beszámoló a Ménfőcsanak-Eperföldek lelőhelyen feltárt késő római temetőről. In: Bíró Szilvia (szerk.) *Firkák I. Fiatal Római koros kutatók konferenciakötete*. 2006. március 8–10. Xantus János Múzeum, Győr, 35–49.